

В І Д Г У К
про кандидатську дисертацію
ГРИЦЕВИЧА Юрія Васильовича
«ДІАЛЕКТНИЙ КОМПОНЕНТ
У ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ ІЗ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
(фах 10.02.01. – українська мова)

Наскільки надійні й достовірні народнопоетичні тексти для мовознавчої науки загалом і діалектології зокрема? Цю давню в світовій лінгвістиці проблему вже вкотре піднято в дисертації Юрія Грицевича. Фольклорний текст завжди був і є важливим джерелом дослідження синхронних і діахронних діалектологічних студій. Цієї істини не заперечує ніхто. Дискусії виникають щодо достовірності деяких текстів та засвідчених там явищ.

Ю. Грицевич поставив за мету виявити й проаналізувати фонетичні та морфологічні (словозміна) риси у західнополіських народнопоетичних текстах.

Рецензована робота загалом логічно структурована та складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів і висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури, списку джерел та додатків. У вступі (с. 20–26) подано всі обов'язкові компоненти дисертаційної роботи – актуальність, мету, завдання, теоретичне та практичне значення, схарактеризовано джерельну базу, методологію дослідження та ін. Завдання, об'єкт і предмет дослідження окреслені гранично чітко.

Джерельна база дисертації цілком достатня (усього 90 позицій праць вітчизняних та закордонних учених) для широких і ґрунтовних узагальнень. Юрій Грицевич надзвичайно кваліфіковано й зі знанням справи здійснив вибірку необхідного матеріалу, не пропустивши у визначених для аналізу текстах, за словами поета, «ані титли, ніже тії коми». Безсумнівно, що наведеними ілюстраціями з фольклорних джерел Західного Полісся не можна нехтувати при узагальненнях щодо мовної картини цього регіону. Інша річ, наскільки ці записи точно відтворюють місцеве мовлення?

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення фольклорного тексту у зв'язку з місцевим діалектом» дисертант ґрунтовно розкриває суть дискусії щодо достовірності й надійності народнопоетичних текстів для діалектологічних досліджень, а також аналізує студії діалектологів, які використовували фольклорні матеріали для прикінцевих узагальнень. Слушно здобувач наводить коментар Й. Дзендзелівського до видання творів Лесі Українки з приводу точної фіксації фольклорних матеріалів: «Слід, правда, зауважити, що записи ці, особливо минулих періодів, провадилися переважно звичайним письмом (не транскрипцією) і тому вони часто не відбивають багатьох особливостей місцевої вимови. У зв'язку з цим для дослідження різних рис діалектів та говорів етнографічні і фольклорні записи мають неоднакове значення. Чим докладніше у фольклорних і взагалі етнографічних записах відбиті особливості місцевого діалектного мовлення, тим для діалектолога вони цінніші» (с. 43). Також Ю. Грицевич коментує праці дослідників (Г. Аркушина, Ю. Громика, Р. Зінчук, Б. Коваленка, І. Матвіяса), які науково виважено й обґрунтовано використовували фольклорні тексти в діалектологічних дослідженнях.

Другий та третій розділи дисертаційного дослідження присвячені аналізу звукової підсистеми та особливостей словозміни в досліджуваних фольклорних текстах.

Матеріал, використаний автором для аналізу мовних особливостей, – різнозначний для діалектології. Фольклорні записи здійснювалися в різні часи й фаховість їх відтворення також різна. Тому закономірно до таких констатувань подавати коментарі з погляду досягнень та напрацювань сучасної діалектології. Саме таку методику й застосовує автор у своєму дослідженні. Це ми простежуємо на с. 51 (вияви *o в новозакритому складі з текстів з весільних обрядів Рівненщини, записаних у кінці XIX – на початку XX ст., Ю. Грицевич порівнює з відповідними фактами з АУМ із цієї само говірки); с. 52 (явище розпаду дифтонга *гвиркий, соквил* з тих само фольклорних текстів підтверджене численними прикладами сучасних діалектних записів); с. 69 (звуки неоднорідної артикуляції на місці *ě) та в багатьох інших ілюстраціях. Ця методика та прийоми аналізу забезпечують надійність (передовсім для студій з діалектної фонетики) джерела. Абсолютно вмотивовано й необхідно для таких студій перед констатуванням аналізованих мовних явищ дисертант подає засвідчені мовознавцями на цих теренах відповідні фонетичні рефлекси та морфологічні форми. Наприклад, характеризуючи закінчення в давальному-місцевому відмінках однини на підтвердження флексії *-и* у фольклорних текстах, дисертант зауважує, що «перевагу форм із флексією *-и* маніфестує залучена для перевірки фольклорних свідчень діалектна текстографія: *на т^лрахтори, по бо^ллоти*» (с. 144). Таким чином виявлені фольклорні записи одразу можна співвіднести з науковими фіксаціями (за лінгвістичними атласами, монографіями, спеціальними діалектологічними дослідженнями).

Загалом, характеризуючи вокалічну підсистему західнополіського діалекту за фольклорними матеріалами, Ю. Грицевич фактично в цих

текстах виявив чи не всі найхарактерніші її (підсистеми) особливості. Наприклад, рефлексія *o в новозакритому складі представлена: дифтонгами *yo – муой, ye – вуен, yi – воин* та монофтонгами *o – конец, y – вуйско, u – ридному, e – вез, ẏ – покїс*; виявами з наслідками консонантизації дифтонга *ve – квéшка, vi – рвиг*. Засвідчені й незрозумілі з погляду розвитку поліської вокалічної системи континуанти, які, на жаль, залишилися без коментарів: *ou – мой, iu – увертиувса* (с. 51)

Західнополіські фольклорні тексти зберегли й деякі унікальні, можливо, неповторні вияви. Так у згадуваних вище записах весільних обрядів Рівненщини дисертант виявив форму *йвий*, де розклад дифтонга відбувся за схемою *ε- → йей* (редукція кінцевого голосного) → *йуий* → *йвий* пор.: «*Німа сьвитилка, німа, десь вона муку їла, треба взяти помалище, щоб витерти йвий ротище*» (с. 63).

Цікаве спостереження наводить дисертант з прикладами ятевої рефлексії у слові *бесіда*: різна рефлексія *ě *бе^uседа* і *бесіда* співвідносяться в мовленні діалектоносіїв з різними значеннями: *бесіда* ‘розмова’ і *бе^uседа* ‘зустріч сватів у жениха на весіллі’, ‘група людей, що зібралися на весіллі, гулянні’» (С. 70). Факт важливий ще й тим, що Ю. Грицевич виявив таку семантичну паралель у західнополіських та східнословобожанських говірках, що навряд чи може бути випадковим.

Здобувач опрацював джерела досить скрупульозно, навів сотні доказових прикладів. Можливо, в деяких описах тих чи інших явищ ілюстрацій представлено аж занадто багато, натомість авторського коментаря нерідко бракує. Наприклад, характеризуючи рефлекси *i та *y, Ю. Грицевич подає в різних позиційних виявах кілька сотень прикладів, а в кінці міркування В. Мойсієнка про те, що дієзність / недієзність новоутвореного властиво українського *^y_i > [и] визначалася віддаленістю від південноукраїнських говірок – що далі на північ, то дієзність континуанта *i наростала [иⁱ], [’и^и], аж до збереження історичної в

окраїнних північних поліських [i] (с. 78). Діалектологам та історикам мови саме й цікаво було б довідатися, чи підтверджено це аналізованими фольклорними записами? Авторську оцінку аналізованого матеріалу хотілося б почути й у характерних виявах словоформ. Наприклад, чи тенденція до усунення наслідків другої перехідної палаталізації перед флексіями давального-місцевого відмінків однини: *на лыпонькі, моеї матулькі* (с. 136) засвідчена іншими діалектними фактами з цих теренів?

Так само ретельно вишукано й проаналізовано особливості в підсистемі консонантизму. Чого варті лише сотні прикладів усіх мислимих, а часто й немислимих */звусткі^е, дз'вахи* с. 125, *зблющу, погльовалі, сонэлко* с. 126, *вылычоннэ, у боротьох, з колопэль, дожджэмо* с. 127 *шишнацать* с. 129 та ін./ асиміляцій та субституцій (с. 123–132).

У висновках до II розділу дисертант констатує, що «основні тенденції звукової системи, досліджені на підставі корпусу фольклорних текстів, збігаються з явищами, які протікають у спонтанному невимушеному діалектному мовленні західних поліщуків» (с. 133). Це, звичайно, вагоме підтвердження такої західнополіської територіально-мовної одності, представленої різними джерелами. Однак хотілося б у висновках прочитати також коментар щодо «неосновних» тенденцій. Ю. Грицевич виявив цілу низку явищ, які й сам назвав унікальними. Тож наскільки їхня унікальність: несподіваний (більше ніде не засвідчений) вияв у мовленні, що потрапив у фольклорний текст, чи просто помилковий запис?

Морфологічні особливості (словозміна) нерідко викликані саме своєрідною рефлексациєю окремих фонем у певних позиціях. На це і вказує Ю. Грицевич, наприклад у коментарі до флексії *-и* родового відмінка однини іменників I відміни м'якої та мішаної груп (с. 135), а також давального-місцевого відмінків однини іменників I відміни (с.

136). Другою причиною варіативності закінчень є дія аналогії, що також відзначає дисертант.

Актуальність та важливість представленої до захисту студії полягає й у виявленні численних архаїчних форм, які в усному мовленні вже втрачені. Так, західнополіські народнопоетичні тексти засвідчують давні колишні відмінкові форми зі збереженими історичними закінченнями *-и* іменників родового відмінка однини колишніх **-ї-основ*: «*Поставила до печи, до печи, говорила три речи*», «*Ой частуй мойї госты, шо с чужэйї волосты*» (наведено кілька десятків прикладів с. 147); залишки різних двоїних форм: «*Сидить півень на шопі, да зніс яєць три копі, ше й накрився крильцем, а на завтра – з яйцем*», «*І руци мої, що світ створили, будуть до крижа прибівати, і нозы мої будуть прибити*», «*Оце примак все вислухав в сінях за дверима, а як вишов на улицу заліувса сльозима*», «*Ой, нэ хвалыса, панна Стефана, своима косыма*» (с. 159-160).

Загалом усі коментарі до виявлених явищ Ю. Грицевич подає кваліфіковано й аргументовано, переважно підтверджуючи дотеперішні відомі факти із діалектологічних студій про західнополіські говірки.

Водночас, віддаючи належне молодому дослідникові за скрупульозну й ретельну вибірку мовних фактів із фольклорних текстів, а також здійснені переважно науково виважені та обґрунтовані коментування цих фактів, все ж висловимо деякі критичні міркування про рецензовану студію.

1. Щодо тези про «надійність фольклорного тексту як діалектографічного джерела», можливо, варто було б утриматися саме в формулюванні теоретичного значення (с. 24). Річ у тім, що якраз надійність фольклорного тексту для діалектних студій не всі лінгвісти визнають, адже уснопоетичний твір (приказка, пісня, анекдот) не завжди чітко прив'язані до конкретного місця. Вони

блукають діалектами, вбираючи мовні риси звідусіль. Засвідчений у якомусь говорі варіант народної пісні не завжди буде вказувати на її місцеві витoki. А окремі мовні елементи (лексика, звукові риси) взагалі можуть бути привнесені в цю говірку разом з піснею. Зрештою, великою перешкодою надійності фольклорних текстів є кваліфікації збирача й укладача. Те, що фольклор одне із важливих джерел діалектологічних студій, – факт безсумнівний. Але наскільки деякі джерела надійні для діалектологічних узагальнень? У контексті зазначеного вище, думаємо, доречно було б до кожного використовуваного джерела подати бодай коротеньку ремарку, як це можливо, щодо кваліфікації та освіти записувальника й упорядника, за яких умов і яким чином здійснено записи. Авторську оцінку важливості й надійності використаних фольклорних текстів як діалектного джерела Ю. Грицевич подає коротко у висновках, де авторів-упорядників поділено на тих, які скрупульозно чи менше скрупульозно представили діалектні риси у своїх збірниках. Записи з Рівненського Полісся дисертант відносить до таких, де «досить повно корпус говіркових одиниць заманіфестували упорядники фольклору» (с. 197). Але саме з цих збірників наведено явища: *іу, оу, иу* < **о віун, моуї, засветиув*, (с. 50), яких на цих теренах не засвідчено більше ніким і ніде в україністиці.

2. У дискусії щодо надійності/ненадійності фольклорних матеріалів важливим аргументом могли б стати атомарні та синтетичні карти аналізованих явищ. Якщо мережа населених пунктів, у яких засвідчені мовні риси, дозволяє це зробити, то накладання їх на вже відомі в україністиці з цих само теренів одразу покаже достовірність чи надуманість (помилковість) народнопоетичних

матеріалів. Бодай кілька таких карт хотілося б побачити і в цьому дослідженні.

3. Не зовсім виправдано в контексті аналізу деяких рис наприкінці Ю. Грицевич подає ніби підсумкові цитати діалектологів та істориків мови. Зокрема, після опису дифтонгічних виявів давнього **o* в одній із рівненських говірок (і не лише у відкритих складах) подана цитата Ю. Шевельова: «У середньополіських говірках, – на думку Ю. Шевельова, – дифтонги, посталі з *ě*, *e*, *o*, виступають залишково й зазвичай бувають заступлені монофтонгами *u*, *ó* або *ú* на місці *o*» (с. 51). Дисертант цією підсумковою цитатою вченого хоче підкреслити, що в наведених прикладах із *зуоркі*, *вуен*, *воин*, *двьер*, *подиувса*, а також *дорууженьку* та ін. (с. 51) треба розглядати також як перехідний етап на шляху до монофтонгізації? Але ж саме в сарненських говірках ці виразні дифтонги вчені фіксували навіть на початку ХХІ ст. Після так скрупульозно вибраного й класифікованого матеріалу з численними виявленими паралелями в студіях інших мовознавців варто подавати власну оцінку аналізованого явища, а не задовільнятися міркуванням хай і знаного вченого, який безпосередньо не досліджував діалектні явища в західнополіському фольклорі.

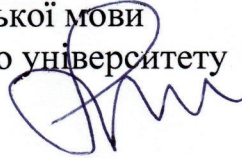
Попри вказані недоліки, дисертаційна монографія переконливо свідчить, що здобувач добре підготовлений і сумлінний дослідник. Його праця збагачує вітчизняну лінгвістику в ділянці української описової діалектології. Наші зауваження загалом не стосуються суттєвих сторін студії Юрія Грицевича. Їх потрібно розглядати радше як побажання молодому досліднику в подальших наукових пошуках.

Дисертація Ю.В. Грицевича «Діалектний компонент у фольклорних текстах із Західного Полісся» є самостійним,

завершеним і значною мірою новаторським дослідженням, яке відповідає усім вимогам до наукових студій такого напрямку.

Вважаю, що Юрій Васильович Грицевич гідний присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова за дисертаційне дослідження, яке є предметом прилюдного захисту.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

В.М. Мойсієнко

6 вересня 2017 року
м. Житомир

Підпис професора В.М. Мойсієнка
Проректор із наукової роботи
та міжнародних зв'язків
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

засвідчую

професор Н.А. Сейко

Візрук нарішюв до списку 17.09.2018 року
Чекний секретар *Гр* *(Гришляков О.І.)*